

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafâvî, *et-Tahkîk*, XIV, 251-255; *Müsned*, I, 273, 274, 278; II, 96; VI, 367, 368; Dârimî, “Ve-şâyâ”, 4; Tirmizî, “Tefsîr”, 24/4, “Da'avât”, 114; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 39-40; Sa'le-bî, *‘Arâ'isü'l-mecâlis*, Beyrut 1374/1954, s. 101-102; Muhammed b. Abdullah el-Kisâî, *Kıssaşü'l-enbiyâ* (nşr. I. Eisenberg), Leiden 1922, s. 153-156, 176-178; Mevhib b. Ahmed el-Cevâlîkî, *el-Mu'arreb* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Tahran 1966, s. 355; Firûzâbâdî, *Beşâ'iru zevî't-temyiz* (nşr. Abdülâlîm et-Tahâvî), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-il-miyye), VI, 43-45; Muhammed Hamîdullah, *Le Saint Coran*, Paris 1989, s. 62; M. J. Williams, “Jacob”, *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (ed. R. J. Z. Werblowsky – G. Wigoder), New York 1997, s. 364; J. Ginzberg, *Les légendes des juifs* (trc. G. Sed-Rajna), Paris 1998, II, 95-174; M. Âsım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 2004, s. 263-268, 293-296; Ahmet Suphi Furat, “Ya'küb”, *İA*, XIII, 351; R. Firestone, “Ya'küb”, *EL*² (Fr.), XI, 276; I. Hicks, “Jacob (Israel)”, *IDB*, II, 782-786; *Dictionnaire encyclopedique du Judaïsme* (ed. G. Wigoder v.dğr.), Paris 1993, s. 567-568.

ÖMER FARUK HARMAN

□ TÜRK EDEBİYATI. Hz. Ya'küb müslüman milletlerin kültür ve edebiyatında, halk inanışlarında adı çokça geçen ve hayatına dair bilgi verilen peygamberlerden biridir. Kaynaklarda duasının bereketiyle bir koyunun tek batında dört kuzu doğurması, sesinin üç konak mesafeden duyulacak kadar gür olması, attığı okun çok uzaklara gitmesi, duasıyla dağları yerinden oynatması, oğlu Yûsuf hakkında kurtlarla konuşması, çok uzak mesafeden Yûsuf'un kokusunu alması gibi mucizeleri nakledilir. Edebiyatta daha çok etkili duasıyla anılan Hz. Ya'küb'la ilgili bilgiler Kur'an'da Yûsuf sûresinde yer alır. Kısas-ı enbiyâ kitaplarında, Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde, hilyelerde, siyer ve mevlidlerle, mi'râciyyelerde, *Envârü'l-âşîkîn* ve *Ma'rîfetnâme* gibi eserlerde Ya'küb daha çok Yûsuf'la birlikte zikredilir. Tasavvuf edebiyatında Ya'küb'la ilgili konular çeşitli yönlerden ele alınmış ve bu alanda zengin bir birikim oluşmuştur. Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde Hz. Ya'küb'un babasından dua alması, peygamber olması, evlenmesi ve on iki oğlu anlatılır. Bu eserlerde genellikle Yûsuf tanıtıldıktan sonra Ya'küb'dan söz edilir.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre kardeşleri Yûsuf'u kuyuya attıktan sonra kestikleri bir kuzunun kanını gömleğine sürer, babalarına da kardeşlerini bir kurdun yediğini söyler. Ancak Ya'küb, “Kurt onu nasıl yemiş olabilir, gömleği bile yırtılmamış” diyerek oğullarına inanmadığını belirtir. Diğer bir rivayete göre ise oğulları babalarının yanına bir kurt getirerek, “Yû-

suf'u bu kurt yedi” derler, Ya'küb da “Ey kurt! Benim evlâdımı sen mi yedin?” diye sorunca Allah kurdu konuşturur ve kurt, “Ben çocuğunu ne yedim ne de gördüm” cevabını verir. Bu olay bir Urfa türküsünde, “Cemolup geldiler Ken'an'ın kurdu / Biz yemedik deyü içtiler andı / Ya'küb'un fer-yâdı arşa dayandı” dizeleriyle yer almıştır.

Hayâlî Bey, emsalsiz güzelliğini güneşe benzettiği Yûsuf'un kuyuya atılmasını güneşin batışıyla etrafa hüznün çökmesi benzetmesiyle anlatmıştır: “Çâh-ı arza düşecek Yûsuf-ı mihr oldu o dem / Mâh-ı Ya'küb-ı felek külbe-i ahzan-şekî”. Bazı şiirlerde ise Ya'küb gökyüzüne ve güneşe, Yûsuf da aya teşbih edilmiştir. Yine Hayâlî'nin, “Pîr-i nûrâniye nâgeh gelip ihvân-ı nücûm / Subh pîrâhenin ırgürdü (ulaştırdı) edip kan-şekî” beytinde yıldızlar Yûsuf'un kardeşlerine, gökyüzü ve güneş Ya'küb'a (pîr-i nûrânî), sabah da şafak vaktinin kızzılığıyla Yûsuf'un kanlı gömleğine benzetilmiştir. Hz. Ya'küb'un, Yûsuf'un ayrılığına metanetle katlanıp Allah'a sığınması onun edebiyata akseden diğer bir özelliğidir. Ya'küb'un sözü olarak Kur'an'da geçen, “Fe sabrun cemîl vallâhü'l-müsteânü alâ mâ tesîfün” (artık bana düşen güzelce sabretmek; buna karşı dayanma gücü vermesi için sadece Allah'a sığınırım) âyetiyle (Yûsuf 12/18), kardeşlerinin Bünyâmîn'i de Mısır'a götürmek istediklerinde onlara söylediği, “Fallâhu hayrun hâfızan ve hüve erhamü'r-râhimîn” (Allah en hayırlı koruyucudur ve acıyıp esirgeyenlerin en merhametlisidir) âyeti (Yûsuf 12/64) celfî istifler halinde yazılıp levha şeklinde cami, tekke ve evlerin duvarlarını süslemiştir. Hz. Ya'küb'un Yûsuf'un doğumu öncesinden başlayarak çektiği sıkıntılar karşısında Allah'a yalvarması Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde, “Duâ-yı / Tazarru-i / Niyâz-ı / İlticâ-yı Ya'küb” gibi başlıklar altında gazel veya kaside şeklinde münâcâtlar halinde yer almaktadır.

Hz. Ya'küb divan edebiyatında gam ve hüznün sembolü haline gelmiş ve âşikların kendilerini benzettiği kişilerin başında yer almış, ayrıca şairler Ya'küb'un sabrını örnek almıştır. Neccarzâde Rızâ Efendi, “Hayâl-i Yûsuf-ı ümmîd ile Ya'küb-ı vakt oldum / Ziyâ ver külbe-i ahzânıma ey mâh-ı Ken'an” mısralarında ondan medet beklemiştir. Ya'küb, oğlunu kaybettikten sonra gözüne hiç uyku girmemesi yönüyle de anılmıştır: “Hayâlin çeşm-i Ya'küb-ibtîlâ-yı giryemü'tâda / Misâl-i Yûsuf-ı gül-pîrehen hâbı unutturdu” (Nâilî-i Kadîm). Ya'küb'un Yûsuf'un ardından yıllarca göz yaşı dökmesi gibi âşık da göz yaşı dökmüş, bu sebeple gözlerini kaybetmiştir: “İkti-

zâ-yı hasretinle âkıbet Ya'küb-veş / Ağlamaktan dîde-i giryâna ettim elvedâ” (Şehrî). Sultan I. Ahmed'in, “İftirâkınla efendim bende tâkat kalmadı / Yah-pâre oldu bu dil aşkta mahabbet kalmadı / Şol kadar ağlattı ben biçâreyi hükm-i kazâ / Giryeden hiç Hazret-i Ya'küb'a nevbet kalmadı” mısraları neredeyse bir atasözü haline gelmiş, hat sanatında murakka' halinde yazılmış ve Cevdet Çağla tarafından nişaburek makamında bestelenmiştir.

Divan şiirinde ağlamaktan ferî sönmüş mahmur gözler nergise benzetilir. Hz. Ya'küb'un devamlı yaş döken gözleriyle nergis arasında münasebet kurulmuş, onun gözleri de nergis gibi ağlamaktan mahmurlaşmıştır. Fuzûlî, bahar geldiğinde nergis çiçeğinin topraktan çıkması ile Yûsuf'tan haber alan Ya'küb'un gözlerinin açılması ve yıllarca beklediği hüznün evinden dışarı çıkması arasında ilişki kurar: “N'ola çeşm-i ter ile çıkısa habs-i hâkden nergis / N'ola ger çıkısa Ya'küb-ı belâ-keş beytül-ahzandan.” Yine ağlamaktan Ya'küb'un gözlerine ak düşmüştür. İzzet Molla'nın, “Maksûd azîzim kolaylıkla ele girmez / Çeşm etti fedâ Yûsuf'a Ya'küb-ı mahabbet” beytinde bu durum anlatılır. Hz. Ya'küb'un hüznü içinde kapandığı evi de (beytül-ahzân / beytül-hazen / külbe-i ahzân) divan şairlerinin çok kullandığı benzetme unsurlarından biridir. Muhibbî, Yûsuf gibi güzel olan sevgililerinden ayrı düşükleri için gönül evleri hüznü evine dönen âşıklara, “Hasret ile âh senden ayrı Yûsuf-cemâl / Eyledim Ya'küb-veş dil hânesin beytül-hazen” beytiyle tercüman olmuştur. Hitâbî ise kendi sevgilisinden ayrı düşmeyi Ya'küb'un Yûsuf'tan ayrılmasından daha acıklı görür: “Gerçi Ya'küb'u zaif etti firâkı Yûsuf'un / Za'f içinde ol dahi men nâtûvandan yahşîdır.” Ayrılık derdiyle evi Ya'küb'un hüznü evine dönen Hayretî de kendisini kınayanlara Yûsuf gibi güzel olan sevgiliden ayrılan herkesin kendi durumuna düşebileceğini söyler: “Ya'küb-veş giryân isem beytül-hazende ta'n değil / Vâ firkatâ bir Yûsuf-ı Ken'an'dan ayrıldım meded”. Şair, “N'ola sen mesned-i izzette beyim Yûsuf isen / Biz de Ya'küb gibi âkif-i beytül-hazeniz” beytiyle de sevdiğini Yûsuf'a, kendini hüznün evinde bekleyen Ya'küb'a benzetmiştir. Nâilî ise herkesi göz yaşı döken Ya'küb'un beytül-ahzânını görmeye davet eder: “Her nefes gark-âb-ı eşk eyler bu minâ hücreyi / Çeşm-i Ya'küb-ibtîlânın beyt-i ahzânın görün.”

Edebî eserlerde Hz. Ya'küb'la ilgili diğer unsurlar Yûsuf'un hayatının Mısır safhasından sonra tekrar öne çıkar. Ya'küb,

Yûsuf'tan sonra Bünyâmin'in ayrılığına dayanamayıp "Gidin, iyice araştırıp Yûsuf ve kardeşi hakkında bana haber getirin ve Allah'ın yardımından ümidinizi kesmeyin" diyerek (Yûsuf 12/87) oğullarını tekrar Mısır'a gönderir. Bu âyetle aynı meâlideki "Lâ teknatû min rahmetillâh" âyeti (ez-Zümer 39/53) hat sanatına da intikal etmiştir. Mehmed Âkif Ersoy, "Âtiyi karanlık görek azmi bırakma" mısraıyla başlayan şiirini Yûsuf sûresindeki bu âyetten aldığı ilhamla yazmış ve şiirin başına âyetin metniyle tercümesini de koymuştur. Ya'kûb'un oğullarının Mısır'a gidip durumlarını Yûsuf'a anlatmalarını, Yûsuf'un onları affedip babalarını getirmeleri için geri göndermesini ve kardeşlerine gömleğini vererek, "Bunu babamın yüzüne sürün, gözleri açilsın" demesini (Yûsuf 12/93), kervanları Mısır'dan ayrılınca Ya'kûb'un, "Ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum; sakın bana deli demeyin" (Yûsuf 12/94) şeklindeki sözlerini nakleden âyetler telmih ve iktibas yoluyla edebî eserlerde çokça kullanılmış ve değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Bir yoruma göre Yûsuf'un kokusunu Ya'kûb'a sabâ rûzgârı ulaştırmıştır. Bu sebeple âşıkla mâşuk arasındaki haberleşmeyi sabâ rûzgârının sağladığı düşünülür. Karamanlı Nizâmî'nin, "Sen azizin haberin ilteli (ulaştırıl) gülzâra sabâ / Çâk eder hasret ile Yûsuf-ı gül pîreheni" beyti bu düşünce üzerine kurulmuştur. Hz. Ya'kûb'un Yûsuf'un gömleğini yüzüne sürmesiyle gözlerinin açılmasını Sâbit, "Sürünce pîrehen-i Yûsuf'u gül yüzüne / Açıldı dîde-i Ya'kûb nergîs oldu ferîd" beytiyle ifade etmiştir. Kastamonulu Sa'dî bu hadiseyi, "Meşâmm-i pîr-i Ken'an'a şemîm-i pîrehen-âsâ / Edip bûy-ı meserret çeşmîme nûr-ı basar îrâd" beytiyle anlatmıştır. Sevgiliden gelen en küçük bir haber bile âşık için büyük sevinç kaynağıdır. Bâkî'nin, "Rûşen oldu açılıp dîde-i Ya'kûb-ı emel / Demidir menzil-i işret ola beytül'l-ahzan" beyti bundan hareketle söylenmiştir. Ya'kûb'un Mısır'a giderek Yûsuf'a kavuşmasının ardından hayatında yeni bir dönem başlar: "Şâdmân oldu bugün devr-i kühen-sâl yine / Vuslat-ı Yûsuf ile niteki pîr-i Ken'an" (Bâkî). Türk edebiyatında Ya'kûb hakkında çok zengin bir literatür oluşmuştur. Kütüphane katalogları tarandığında bu konuda henüz literatüre girmemiş metinlerle de karşılaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Bican, *Envârü'l-âşıkın*, İstanbul 1301, s. 73-85; Harun Tolasa, *Ahmet Paşanın Şiir Dün-yası*, Ankara 1973, s. 29, 442; Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlîli)*, Ankara 1987, s. 437, 454; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında*

Mazmunlar ve İzahı (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1996, s. 244-245, 505; Nevin Akkaya, *Türk Halk Şiirinde Özel Adlar*, Balıkesir 1999, s. 25, 124; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 414, 418; Gönül Ayan, "Anadolu Sahasında Yazılmış Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Kurt Motifi", *Türk Halklarının Edebi Geçmişi: Türk Destanları: Uluslararası Sempozyum*, Bakü 2004, s. 64-69; İsmail Soyyiğit, *Bâkî'nin Kasidelerinde Edebi Tasvirler* (yüksek lisans tezi, 2006), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 51-52; Adnan Uzun, "Beytül'l-hazen Kavramına Dair", *Ay Vakti*, sy. 68, İstanbul 2006, s. 36-37; Şahin Köktürk, "Halil Oğlu Ali'nin Yusuf ile Zeliha Hikâyesi", *Turkish Studies*, II/4 (2007), s. 607.

MUSTAFA UZUN

YÂKUB BEG

(ö. 1877)

Doğu Türkistan'da
bağımsız bir yönetim kuran
Kâşgar Hanı
(1867-1877).

Muhammed Yâkub Beg 1820 veya 1826-1827 yılında Taşkent yakınlarındaki Pişkent'te doğdu. Babası kadı Pîr Muhammed Mirza'nın (Muhammed Latîf) Timur soyundan geldiği iddia edilirse de bu doğru değildir. Annesi devrin nüfuzlu kişilerinden Şeyh Nizâmeddin'in kız kardeşidir. Eniştesi olan Taşkent Valisi Nur Muhammed'in yardımıyla Hokand Hanlığı ordusuna girdi. 1845'te Hokand Hanı Hudâyâr Han'ın dış ilişkiler memuru oldu. Aynı yıl kumandan (koşbegi) rütbesiyle Akmesicid'in (Kızılorda) savunmasını üstlendi. 1853'te Rus Çarlığı'nın yirmi altı gün süren Akmesicid kuşatmasına büyük bir başarıyla karşı koyduysa da Akmesicid'in Ruslar'ın eline geçmesini engelleyemedi ve ardından Taşkent'e döndü. Ertesi yıl Çimkent'i savunurken tekrar Taşkent'e yönelmeye mecbur kaldı. Burada Hokand Hanlığı'nın fiilen hâkimi olan başkumandan Âlim Kul'a katıldı. Kâşgar Hanı Gasıp Sıddık Beg, Kâşgar ve Yenihisar kalelerindeki Çin birliğiyle başa çıkamayacağını anlayınca Hokand Hanlığı'ndan yardım istedi. Bunun üzerine Âlim Kul, Yâkub Beg'i 1000 kişilik bir kuvvetin başında Kâşgar'a gönderdi (Ocak 1865). Kâşgar'ı kuşatan Çinliler'e karşı koyan Yâkub Beg, Kâşgar halkının takdirini kazandı. Çarpışmalar sırasında öldürülen Gasıp Sıddık Beg'in yerine Hoca Büzürg Han Töre han ilân edildi. Büzürg Han Töre hemen Hokand hâkimine tâbiyet arz edip Yâkub Beg'i kumandanlığa getirdi ve kendisine büyük yetkiler verdi. Büzürg Han Töre'nin yetersizliğinden faydalanıp askerî ve mülkî kadrolara hâkim olan Yâkub

Beg, Büzürg Han'ı devre dışı bırakarak Yenihisar'ı, Kâşgar Yenişehir'i, Yarkent ve Hoten'i ele geçirdi (1866). Aksu, Kuça ve Karaşehir'i de alıp hâkimiyet alanını genişletti ve Büzürg Han Töre'nin iktidarına son vererek kendisini Atalık Gazi Ba-Devlet (mesut hükümdar) unvanıyla Kâşgar Hanlığı'nın yeni hâkimi ilân etti (1867). Doğu Türkistan'daki müstakil hanlıkları kendi yönetimi altında birleştirmek isteyen Yâkub Beg, daha sonra Çinliler ve Dunganlar'la (Tungan) mücadeleye girişti, onları Urumçi'den uzaklaştırdı (1870). Ertesi yıl Ruslar tarafından işgal edilen Kulca (İli) dışında bütün Doğu Türkistan'ı egemenliği altına aldı (Baymirza Hayit, s. 146; *El*², V, 364).

Yâkub Beg konumunu sağlamlaştırmak için Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya ile diplomatik ilişkiler kurdu. 1872'de Sultan Abdülaziz'e yeğeni Seyyid Yâkub Han Kâşgarî başkanlığında bir elçilik heyeti gönderip yardım ve himaye talebinde bulundu. Kendisine biat ettiğini bildirerek Kâşgar Hanlığı'nın Osmanlı toprağı gibi kabul edilmesini istedi ve askerî malzeme ile eğitim için uzman subaylar talep etti. Bunun üzerine Sultan Abdülaziz'in emriyle bir askerî heyetle çeşitli malzemeler Hindistan üzerinden Doğu Türkistan'a gönderildi. Sultan, Yâkub Beg'e ayrıca mektup, mücevherli bir saat, murassa' hil'at gibi hediyeler yolladı. Burada yapılan törenle Yâkub Beg'e Osmanlı Devleti tarafından "Emîr" unvanı verildi. Yâkub Beg hutbeyi Sultan Abdülaziz adına okuttu, Osmanlı bayrağını göndere çekti, bastırdığı altın ve gümüş paralara Osmanlı padişahının adını yazdırdı.

Yâkub Beg, Rus Çarlığı ile 8 Haziran 1872'de bir ticaret antlaşması, Hindistan'da bulunan İngiliz koloni idaresiyle de 2 Şubat 1874'te bir antlaşma imzaladı. Böylece kurduğu devlet İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmış oluyordu. II. Abdülhamid'in tahta çıkması üzerine Yâkub Beg, Seyyid Yâkub Han'ı bir defa daha İstanbul'a gönderip yine bazı taleplerde bulundu. Öte yandan Yâkub Beg'in içte ve dışta giderek kuvvetlenmesi doğu komşusu Çin'i bazı tedbirler almaya sevketti. Çin'in Mançu hükümetinin 1877 baharında General Zuo Zontang ve General Liu Cin-tang kumandasında yolladığı ordu Kumul ve Urumçi'yi işgal edip Kâşgar'a doğru ilerlemeye başlayınca Yâkub Beg savunmaya geçti. Aksu etrafındaki Davançing Geçidi civarında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Ancak Yâkub Beg sayıca üstün düşman kar-